

att tolka och förstå tidens idéer i en noggrann läsning av texter av de mest skilda slag, genom en begreppsanalytisk metod vända ut och in på dem, lyckas han i dialog med tidigare forskning locka fram ny kunskap om det förflutna. Om denna boks vidare öden kan man bara sja, men är forskarvärlden inrättad efter någon sorts vishet, och om det finns någon rättvisa här i världen, kommer den bli läst och ge upphov till ny forskning. Avhandlingen har kryssat mellan Scylla och Charybdis utan att fastna på tänkandets blindskär.

David Dunér

Ann Ighe, *Ifaderns ställe: genus, ekonomisk förändring och den svenska förmyndarinstitutionen ca 1700–1860* (Göteborg: Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet, 2007). 280 s.

För ett antal år sedan stötte jag i ett arkiv på en ansökan från 1788 om kunglig dispens för myndighet gällande ett par ogifta adliga systrar i fyrtiofemårsåldern. Ansökan var författad av en bror, undertecknad av systerarna. Tre manliga släktingar och ytterligare tjugo andra bemärkta och adliga män intygade de båda systerarnas heder med mera. Ansökan beviljades, men vad den innebar för dessa medelålders kvinnor kunde jag inte utröna. De fortsatte att hushålla hos sina släktingar i södra Dalarna till sin död. Den gången hade jag ingen anledning att följa spåret längre, trots att jag minns att arkivfyndet rubbade vad jag då lärt mig att kvinnor blev myndiga först som änkor och att Fredrika Bremer under 1800-talet drev frågan om ogifta kvinnors myndighet. Nu vet jag bättre.

Om detta och mycket mer skriver Ann Ighe i sin avhandling i ekonomisk historia, *Ifaderns ställe* (2007). Även för henne är det dock fortfarande oklart när rätten att ansöka om dispens för ogifta kvinnor och ännu inte – på grund av

ålder – myndiga män började praktiseras. Den innebar inte heller samma myndighet för kvinnor som för män, till exempel kunde de inte vara förmyndare. Över huvud taget är frågan om myndighet och förmyndarskap ett mer invecklat eller diversifierat kapitel i förhållande till genus än man kanske kunde tro. Enligt Ighe är förmyndarinstitutionen också föga utforskad i jämförelse med äktenskapet trots att den är en slags ersättningsinstitution – nödvändig i ett samhälle där man måste räkna med att människor dör och att alla inte gifter sig.

Ighes avhandling är ett gott exempel på hur ett könsteoretiskt perspektiv kombinerat med ett avgränsat historiskt fenomen ger rika och grundläggande resultat i betraktandet av ekonomisk och social förändring över en längre tidsperiod. Förmyndarinstitutionen är en "seg" institution med rötter i de medeltida landskapslagarna som sträcker sig till de viktiga kvinnoemancipatoriska reformerna 1858, då ogifta kvinnor kunde ansöka om att bli myndiga, och år 1863 då ogifta kvinnor från 25 års ålder gavs generell myndighet. Ann Ighe tar sig an förmyndarinstitutionen fram till dessa årtal, men understryker att ogifta kvinnors myndighet genomfördes också med andra skäl än demokratiska och emancipatoriska.

Ighe undersöker hur förmyndarskapet fungerade i praktiken och belyser dess ekonomiska och sociala funktioner, både den omyndigas relation till sin förmyndare, och dessa båda i förhållande till samhället. Hon använder olika typer av material: lagmaterial från äldre tid, fallstudier inklusive förmyndarskapsärenden från Göteborgs rådhusrätt från 1770- respektive 1850-talet, material från riksdagsdebatten 1809 till 1850-tal, liksom underlag från lagutskottet. På det viset tecknas en lagändringsprocess och fram träder en historia där samhällets struktur, med Karl Polanyis term, först ses som *inbäddad* i släkt- och familjerelationer som sedan löses upp och ersätts i ett mer modernt samhälle, med minskade kollektiva inslag. Det sker en slags "dis-

embeddning”, frikoppling eller utskiljande av olika sfärer från varandra i samklang med genus. Ighe betraktar dessa institutionella förändringar som en del av moderniseringen och hon menar att avhandlingen kan ses som en fallstudie av genus och egendomsrätt i förhållande till ett framväxande marknadskapitalistiskt system.

Förmyndarinstitutionen rymmer både omsorg och förvaltning – den handlar om att barn har rätt till försörjning, om de minderårigas både uppfostran och arv. Liksom äktenskapet handlar den i hög grad om att reglera ekonomiska förhållanden, där olika släktlinjers intressen försvarades och olika egendomsrelationer skulle hållas isär. En grundläggande funktion är att upprätthålla auktoritets- och beroenderelationer genom att placera någon i faderns ställe. Förmyndaren – utsedd av den äldre generationen – förvaltar och förräntar den yngre generationens arv. Lagstiftningens syfte är att upprätthålla den patriarkala ordningen, omsorgs- och förvaltningsrelationer ses som inbäddade i varandra. Omyndiga var naturligtvis alla barn, men medan pojkar som tilldelats förmyndare när fadern dött uppnådde myndighet vid en viss ålder – 1721 höjdes den från 15 till 21 år – måste kvinnor behålla sina förmyndare så länge de förblev ogifta. Grundläggande är också den genusbestämde skillnaden mellan att äga och kontrollera egendom. Ogifta kvinnor hade, i inledningen av perioden, en självklar plats i försörjning och arbete. De kunde också genom arv inneha egendom, däremot var de enligt lagen inte bemyndigade att förfoga över den.

Förmyndarinstitutionen hörde till ett av de första områden som fick en riksomfattande reglering på 1660-talet – drivkraften fanns hos adeln vars intressen var att förvalta fast egendom. Förmyndaren var alltså ställföreträdare för andras egendom. För vuxna ogifta kvinnor agerade han delvis i en makes ställe. Det gjorde att han fick ansvar för mer egendom än han själv ägde och att han kunde disponera kapitalet

genom att använda eller låna ut det. Det blir en del av kreditmängden i samhället och förmyndarskapet kan beskrivas som att det är en del av en lokal kreditmarknad som hålls ihop av ekonomiska och sociala relationer, eller som ett halvoftentligt ämbete för manliga stadsborgare i lokalsamhället. Trots att förmyndaren tar på sig kostnader för sin myndling kan hans ansvarstagande föra med sig sociala vinster. Han får bekräftelse på sin medborgerliga tillhörighet och därigenom ett förtroendekapital som bekräftar hans ställning i samhället.

Men dessa ”inbäddade” egendomsrelationer passade illa ihop med de nya ekonomiska krav på större rörlighet som 1800-talets borgerliga samhälle utvecklade. Och i riksdagsdebatten var det inte nödvändigtvis kvinnornas emancipation som stod på programmet när förändringen av det patriarkala förmyndarsvaret diskuterades. Problemen var dels kvantitativa. Ett ökande antal ogifta kvinnor utanför föräldrars eller släktingars hushåll ledde till ett större behov av och därmed större svårighet att rekrytera förmyndare. Detta ledde till att änkors myndighet utvidgades till att kunna omfatta också förmyndarskap. När sedan bankerna i allt högre utsträckning tog hand om kreditgivningen förändrades förmyndarnas roll. Dessa såg med misstro på förmyndarna som förvaltare.

I sin avhandling visar Ighe tydligt med förmyndarinstitutionen som exempel hur genus är en grundläggande organisationsprincip i ett samhälle. Ett råd till läsaren är dock att läsa slutsatserna först – då blir de tunga empiriska kapitlen spännande läsning om hur olika överväganden ställs mot varandra i en fortlöpande historisk process. Till slut ”kostade” det mer att inte skriva om lagen gällande ogifta kvinnors myndighet än att göra det. Att det sedan dröjde till rösträttens införande innan kvinnor också inom äktenskapet blev myndiga är nästa kapitel.

Agneta Helmius

Roger Jacobsson, *Typographic man: medielandskap i förändring – studier i provinsens tryckkultur*, Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 64 och Etnologiska skrifter från Umeå universitet 48 (Stockholm: Carlsson, 2009). 353 s.

Tryckkulturens etablering i provinsen är ämnet för etnologen och mediehistorikern Roger Jacobssons avhandling, som han disputerade på i Umeå 2009. Arbetet har föregåtts av tidigare publicerade skrifter såsom *Boklig kultur i Umeå före 1850* (1995), *På bokhistoriskt vis* (1998) och *Medierad kultur* (2001). Nu har författarens mångåriga utforskande av den norrländska bokhistorien fått en ny skepnad och ska bedömas utifrån det sammanhang som en avhandling ingår i. För denna publikations läsare är rötterna i 1700-talet av störst intresse, men faktum är att det är bokmarknadens förändringar under 1800-talet som mer explicit står i centrum. Utgångspunkten är 1830-talet i den impressionistiskt hållna inledningen. Detta skapar en kontrastverkan gentemot den situation som rådde i slutet av 1700-talet. Avgränsningen för studien är slutet av 1790-talet fram till 1843 – det år då Svenska Förlagsföreningen bildades.

Studien är en bastant volym med vacker typografi. Jacobsson har velat göra en riktig bok av sin avhandling och medvetet valt att skriva lättläst och medryckande. Texten disponeras i åtta huvudblock, varav den egentliga undersökningen utgör ungefär hälften. Inledningsvis får läsaren bekanta sig med det mesta som rört sig inom forskningen när det gäller tryckkultur, bokhistoria, mediehistoria, kulturkommunikation och etnologi. Mångfalden är charmfull, men också problematisk. Vår ligger tyngdpunkten?

Den teoretiska och metodiska pluralismen (Jacobsson kallar det själv för en mångvetenskaplig karaktär) kan givetvis diskuteras. Problemet är nog mer av pedagogisk och retorisk art. Jacobssons djupa kunskaper och det angelägna ämnet tenderar att skymmas av preludier.

Som läsare längtar man efter att den egentliga framställningen av Norrlands tryckerihistoria ska ta sin början. En avhandlings huvudsyfte är trots allt att utföra en självständig analys inom ett avgränsat sakområde.

Men det bör också sägas att läsaren kan lära sig mycket på vägen av redovisningen av tidigare forskning. Den ger utblickar och väcker idéer. Forskningsfältet bokhistoria kan utformas på olika sätt beroende på akademisk ämnesshemvist. I Sverige har bok- och bibliotekshistoria sitt institutionella säte i Lund dit avhandlingsarbetet har vissa kopplingar. Jacobsson har emellertid valt att utforma sin egen variant och förenar intresset för trycksaker med ett etnologiskt perspektiv där det egentligen är människorna som aktörer och nätverksbyggare som är huvudsaken. Avhandlingen hade vunnit på att slipas ytterligare i denna argumentering.

Om vi granskar arbetets titel – *Typographic man* – är detta ett begrepp som lanserades redan 1962 i undertiteln till Marshall McLuhans verk *The Gutenberg Galaxy*. MacLuhans hävdar här, enligt Jacobsson, att det tryckta ordet i samspel med industrialismen och massmarknaderna utvecklade nationer och nationell identitet i modern mening. Denna process stärkte även den norrländska provinsen i sitt identitetsskapande. Att det oftast var män som stod i spetsen för de teknologiska förändringarna kan inte förnekas. Men "man" skulle också ha kunnat översättas (som det faktiskt gör i den svenska översättningen från 1969) till "människa" och det hade vidgat resonemangen betydligt.

Etableringen av tryckerier i Norrland och den förbättrade bokförmedlingen ökade möjligheterna att kommunicera och sprida trycksaker från provinsen till centrum (och även inom provinsen kan man tillägga). Kyrkan började därigenom tappa greppet om sitt monopol på att förmedla information och kunskap. Nya institutioner och personer kunde skapa sina arenor. Två huvudfrågor blir därför centrala

för Jacobsson: vilka människor, inrättningar och institutioner agerade i medielandskapet och vilka trycksaker spreds och hur brukades de?

Det tog mer än 350 år för boktryckarkonsten att nå Norrland, hävdar Jacobsson. Men det etablerades trots allt redan på 1760-talet ett första tryckeri i Gävle. Härnösand följde efter omkring år 1800 medan Umeå och Sundsvall dröjde till 1840. Jacobsson framhåller tryckeriernas trycklistor som källmaterial. Tyvärr utnyttjar han inte detta på något systematiskt sätt. En bearbetning av de norrländska tryckalstrens fördelning på olika ämnesråden i form av tabeller hade varit värdefull. Jacobsson diskuterar "luckan" eller SB17, den svenska bibliografin över trycket 1700–1829, och påpekar att sådant som skillingtryck, tillfällstryck och visst provinsialt tryck saknas. Denna brist kan endast korrigeras genom väldokumenterade analyser.

Vilken ny kunskap kan utvinnas ur Jacobssons olika delundersökningar? De tyngre empiriska kapitlen handlar om läsare, läskultur, läsesällskap, lärdomsstadens tryckkultur, lärdomsstadens omland och landsortsstadens tryckkultur. Här hade positionsbestämningar i rubriksättningen behövts. Det är ett känt faktum att en avhandling oftare används som uppslagsbok och källa till sakuppgifter än att den blir föremål för en samlad läsning. Ortterna Härnösand, Skellefteå, Själevad, Vasa och Umeå kunde gott ha nämnts i rubrikerna till gagn för lokalhistoriskt intresserade. De omfattande kapitlen "Lärdomsstadens tryckkultur" och "Landsortsstadens tryckkultur" behandlar exempelvis Härnösand respektive Umeå, vilket inte framgår av vare sig huvudrubriker eller underrubriker (på ett undantag när).

Invändningarna till trots bör det framhållas att Jacobsson tecknar en rad intressanta och väl avvägda personporträtt. Författaren diskuterar svårigheterna med att komma aktörerna och deras tryckprodukter nära på

grund av ett ofta otillräckligt källmaterial. Särskilt fäster man sig vid den läsande pottasketillverkaren Abraham Haeggström utanför Skellefteå, den intellektuellt isolerade provinsialläkaren Daniel Erik Naezén i Umeå och hans läsesällskap, prosten Carl Johan Holm i Själevad och hans kraftfulla insatser för tryckkulturen, och boksmugglaren Pehr Magnus Lundberg som etablerade det första tryckeriet i Umeå 1840. Lundberg återvände dock till sitt ursprung i Vasa. Kontakterna över Bottenviken mellan Sverige och Finland är väsentliga – särskilt med tanke på att undersökningsperioden sammanfaller med riksprängningen 1809. Utbytet mellan de två rikena skymtar ideligen i Jacobssons arbete. Likaså förs intressanta resonemang omushållnings-sällskapens och läsesällskapens betydelse i den sköra borgerliga offentlighet som etablerades i provinserna.

Regelverket kring tryckerietableringar och bokhandel satte sin prägel på maktförhållandena mellan centrum och provins. Hur medielandskapet fungerade i den provinsiala praktiken framstår därför som angeläget att utreda. Skildringen av de begränsade förutsättningarna i det nordligare Sverige blir i långa stycken en historia om pionjärer som arbetade i motvind. Och Jacobsson lyckas levandegöra denna process med alla sina komplikationer. Alldeles givet ingår detta utforskande av provinsens tryckkultur i det sammanhang av insatser som gjorts kring serien Norrlands kulturhistoria och *Norrländsk uppslagsbok*. Man kan inte låta bli att också starkt associera till Åke Åbergs avhandling om Västerås bokliga kultur, *Västerås mellan Kellgren och Onkel Adam: studier i provinsens litterära villkor och system* (1987). I ljuset av Jacobssons och Åbergs gedigna insatser står det klart att studierna av provinsernas kulturliv bara har börjat. Jacobssons studie kan i sin rikedom på uppslag och idéer locka till fortsatt forskning i arkiven och biblioteken.

Gunnel Furuland